

EMILIU POMPILIU ISACU LA 1918

Neagu Manolache*

Rezumat: Născut (1886) și decedat (1954) în Cluj, Emiliu-Pompiliu Isac era fiul unui avocat ardelean implicat în mișcarea naționalistă românească. Cunoscut scriitor modernist, a colaborat la presa muncitorească și a fost membru al secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria. A militat, de asemenea, pentru unirea Transilvaniei cu România. 1918 a fost anul de vârf al vieții sale. Plin de curaj a condamnat Tratatul de pace de la București solicitând încetarea războiului și unirea cu România. Prezent la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1918 XI 18 / XII 1) a luat parte la pregătirea acesteia și a fost apoi șeful biroului de presă din cadrul Consiliului Național Român. În această calitate, în 1919–1920 a promovat interesele României în Europa. În perioada interbelică a locuit în Clujul natal publicând mai multe cărți. După cel de-Al Doilea Război Mondial, din ce în ce mai bolnav, acceptă să laude nou instauratul regim comunist (și pe Stalin) motiv pentru care a și fost acceptat ca membru corespondent în reorganizata Academie a R.P.R.

Cuvinte cheie: Emiliu Pompiliu Isac, Transilvania, Cluj, mișcarea națională românească, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, 1918.

A. Introducere

A1. Rădăcini

În anul 1872 se înființa la Cluj prima universitate de Stat în Transilvania. Desigur, cu predare în limba maghiară. Funcționa și o catedră de limba română al cărei prim titular a fost Grigore Silași. În jurul profesorului s-a format Societatea culturală „Iulia” a studenților români din Cluj. Printre aceștia și Aurel Isac (1846–1932)¹. Cel care, în anul 1877, va conduce destinele societății organizând și o mare adunare pentru a omagia pe românii distinși pe frontul din Balcani (din timpul războiului ruso-turc)². Ulterior, Aurel Isac va fi un cunoscut avocat român la Cluj. În această calitate îi va apărea pe memorandiști în celebrul proces din anul 1894³.

Avocatul Aurel Isac a fost căsătorit cu Elisabeta Eliza născută Roșescu. Din mariajul celor doi au rezultat 4 copii: Aurel jr. (1882–1923), Valeria (1884–1947), Emil (1886–1954) și Lucia (1888-?).

A2. Înainte de 1914

„Emiliu Pompiliu Isacu” s-a născut la Cluj în 1886 V 17⁴, oraș în care a și încetat din viață în 1954 III 25⁵. Studiile elementare le-a făcut în limba germană în orașul natal⁶. Tot aici a început

* Muzeul Județean Olt; e-mail: manolacheneagu@gmail.com.

¹ Ilincioiu 1972, p. 148–149.

² Pascu 1968, p. 144.

³ Pascu 1968, p. 187; Ciopraga 2005, p. 673.

⁴ Rusu 2003 (data și locul confirmate de Certificatul de naștere). Alte surse îl indică născut la Apahida, lângă Cluj (Ciopraga 2005, p. 673; BEI, p. [1]). Anul 1889 (în loc de 1886) este indicat de Predescu 1940:1999 (probabil o greșală tipografică).

⁵ Certificat de deces. Data eronată de 1954 III 15 la Rusu 2003; Ciopraga 2005, p. 673; BEI, p. [2].

⁶ După unele surse la școala luterană (Ciopraga 2005, p. 673) sau evanghelică (BEI, p. [1]). Familia sa era greco-catolică.

și liceul (piarist, 1895–1901)⁷ pe care l-a terminat la Năsăud (1902–1904)⁸. Bacalaureatul l-a trecut abia în 1907 la liceul de Stat (maghiar) din Cluj⁹. A urmat studii de sociologie și drept la Universitatea „Franz Joseph” din Cluj luându-și licența în anul 1910¹⁰.

Între 1902–1918 a colaborat la publicații românești de o parte și de alta a Carpaților. Nu a lipsit nici din coloanele presei maghiare. Tânărul scriitor era înclinat spre modernism. După unii, cel mai autentic reprezentant al literaturii române moderniste, singurul scriitor ardelean citadin de expresie română¹¹. O piesă, „Maica cea tânără”, i-a fost pusă în scenă la Naționalul bucureștean în anul 1912. Avea la activ două volume publicate: *Poezii, impresii și suveniri moderne* (Cluj, 1908) și *Ardealule, Ardealule bătrân* (Arad, 1916)¹².

Politic, înclina spre stânga. A colaborat chiar și la *România muncitoare* din București în a. 1912¹³. În 1915 publica în nr. 233 al *Romînilui* din Arad o scrisoare deschisă către Constantin Rădulescu-Motru în care definește idealurile în ton cu cele (poporaniste) ale epocii: „Astăzi... ni s-a format o nouă credință și numai una, statornică și sfântă: a iubi poporul. A-l iubi, a-l înțelege, a te coborî la dînsul, a scoate la suprafață din sufletul lui nenumărate comori ce zac în el, a lupta pentru emanciparea lui culturală și a-i păstra caracterul etnic – iată un ideal care lămurește deplin orice atitudine.”¹⁴

A3. În anul 1917

Intrarea României în Primul Război Mondial în 1916 împotriva Austro-Ungariei a determinat autoritățile maghiare la măsuri împotriva mișcării naționaliste române. Persecutat, Partidul Național Român și-a restrâns drastic activitatea. Treptat, opresiunea, va scădea pe măsura evoluției războiului, tot mai defavorabilă atât României, cât și Austro-Ungariei. Primii care s-au folosit de prilej pentru a relua propaganda națională au fost membrii secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria. În 1917 X 8/21 apare la Budapesta organul său de presă, *Adevărul*.¹⁵

Printre cei mai activi colaboratori: Emiliu Pompiliu Isac. Articolele sale: (1) „Europa cea nouă”, (2) „Liga poporului”, (3) „Viitorul Europei”, (4) „Isbânda democrației” îl arată ca un propagator al noului. Ca un sprijinitor al unei Europe noi în care popoarele să fie înfrățite pe baze pașnice¹⁶. Ca replică la un articol publicat de Valeriu Braniște în *Drapelul* din Lugoj¹⁷, în *Adevărul* din 1917 XII 16 publica un articol prin care solicita ca P.N.R. „să intre în acțiune”. Înțelege că prigoana guvernului maghiar al contelui István Tisza a determinat P.N.R. să înceteze activitatea politică fățișă. Dar vremurile s-au schimbat. Activitatea politică a naționaliștilor români, limitată la „două-trei discursuri în parlament și [la] câteva comunicate sterpe” trebuie să facă loc unei acțiuni deschise, în legătură cu masele românești¹⁸.

B. În 1918

B1. Până la Alba Iulia

1918 este anul de grație pentru Emiliu Pompiliu Isac.

⁷ Cf. Predescu 1999; Ciopraga 2005, p. 673.

⁸ Cf. Ciopraga 2005, p. 673.

⁹ Ciopraga 2005, p. 673.

¹⁰ BEI, p. [1]; cf. Predescu 1940:1999.

¹¹ Uricariu 2017.

¹² Predescu 1940:1999; Rusu 2003; Ciopraga 2005, p. 674; BEI, p. [1]. Detalii bibliografice: Miculescu 1986 (nr. 29360 și, respectiv, 29359).

¹³ Răduică 1995, p. 368 (nr. 5861).

¹⁴ Citat de Constantinescu 1968, p. 364.

¹⁵ PPR 1969, p. 6 (nr. 25); Răduică 1995, p. 20 (nr. 58).

¹⁶ Porțeanu 1968, p. 302.

¹⁷ Constantinescu 1968, p. 364.

¹⁸ *Adevărul*, Budapesta, a. XIII, nr. 9, 1917 XII 3/16, p. 1–2 apud Nuțu 1968, p. 137–138; Constantinescu 1968, p. 364–366; Porțeanu 1968, p. 293; Unc 1972, p. 526.

În 1918 V 5 salută congresul secției române a P.S.D. din Ungaria¹⁹ care a avut loc la Budapesta pentru a marca un secol de la nașterea lui Karl Marx²⁰.

Ulterior denunță condițiile grele impuse României de către Puterile Centrale prin tratatul de la București din 1918 IV 24 / V 7 în articolele sale „Reacțiunea se bucură” și „Pacea cu România” apărute în *Adevărul* socialiștilor români din Ungaria. Scrie: „Nu pace separată, ci pace în afară și înăuntru, cu toate popoarele, cu toată lumea”. Și: „logica de fier a socialistului spune că este imoralitate să *sclăvești popoare și naționalități” spre a le slăbi rezistența. Chiar și așa, România nu era decât „o leoaică adormită”²¹.

Odată cu derularea evenimentelor pana sa devine din ce în ce mai ascuțită. Prin articolele sale „Isbînda democrației” (1918 IX 29) și „Principiul naționalităților” (1918 X 13), E.P. Isac exprimă bucuria înfrângerii „maniacilor imperialismului” de către principiul naționalităților. Denunță iluzia unității etnice a unei Ungarii locuite de numeroase popoare în căutarea propriului destin²².

Din inițiativa socialiștilor români se formează la Budapesta în 1918 X 18/31 Consiliul Național Român Central în colaborare cu P.N.R.²³ Scopul consiliului, al cărui sediu se va muta la Arad, a fost de conducere a mișcării naționale românești din Ungaria. Pentru a contracara acțiunea Comitetului similar din Cluj, din inițiativa lui Amos Frâncu, se formează în același oraș în 1918 XI Senatul Național Român. Biroul său de presă va fi alcătuit din Elie Dăianu, V. Moldovan și Emiliu Pompiliu Isac²⁴.

Deși bolnav, E.P. Isac ține pasul cu evenimentele. Un articol al său din *Adevărul* din 1918 XI 24²⁵ exprimă bucuria românilor în fața prăbușirii monarhiei dualiste odată cu abdicarea lui Carol de Habsburg.

B2. La Alba Iulia

În stilu-i caracteristic, E.P. Isac a rememorat evenimentele din 1918 XI 17/30 și 1918 XI 18 / XII 1.

Mai întâi pentru presa maghiară într-un interviu în *Kolozsváry Hírlap* din 1918 XII 3. Cititorului maghiar îi înfățișează „o demonstrație etnografică nemaivăzută [pe] care ar aplauda-o orice om cult”, orchestre de mineri, o companie de călărași, moși din Abrud cu drapelul românesc, „secretari cu serviete”, ofițeri ce „duc cu față emoționată grele dosare de acte”, „ziariști-viori [...] istorici ai momentului”, proletari cu steaguri roșii, o unitate de matrozi... Toți români. Se cântă melocii naționale. Se cântă „Internaționala”. După proclamarea marelui act, „curieri călărași duc în toate părțile știrea”: „S-a întâmplat. S-a eliberat un popor.”²⁶

La 10 ani de la acele evenimente memorabile, E.P. Isac le aduce în actualitate pentru publicul românesc în eseu „În drum spre Alba Iulia” într-un volum omagial îngrijit de Cezar Petrescu. Reținem inițialul: În 1918 XI 30 autorul se îmbarcă la Cluj într-o garnitură pusă la dispoziție „în silă de către guvernul maghiar”. „Distanța dintre Cluj și Alba Iulia este relativ mică” rememorează Isac „și totuși [i] nouă ne-a trebuit o jumătate de zi, să ajungem la Alba Iulia. Dar ca să ajungem la Alba Iulia, am așteptat, ce-i adevărat, o mie de ani.” În tren se întreține cu Sever Dan. Incidentele nu lipsesc. La Teiuș trenul zăbovește mai mult. Suficient cât să fie ucis un stegar român. Și să izbucnească puternice schimburi de focuri între garda românească a trenului și soldați unguri. E.P. Isac coboară din tren. Reușește să oprească măcelul. Călătorii români pleacă luând cu sine

¹⁹ Porțeanu 1968, p. 278.

²⁰ Porțeanu 1968, p. 277–282.

²¹ Pascu 1968, p. 294; Porțeanu 1968, p. 290, 292.

²² Unc 1978, p. 477.

²³ Înființarea consiliului a fost stabilită la întâlnirea românilor socialiști și naționaliști la hotelul „Jägerhorn” din Viena (Albani 1969, p. 49–51).

²⁴ Pascu 1968, p. 339–340.

²⁵ *Adevărul*, Budapesta, a. XIV, nr. 45, 1918 XI 24, p. 3 apud Porțeanu 1968, p. 301.

²⁶ *Kolozsvári Hírlap*, Kolozsvár, a. XIX, nr. 284, 1918 XII 13 apud Covaci 1978, p. 660–662.

„ostateci ca să poată identifica [pe] ucigașii stegarului nostru”. Alba Iulia era neîncăpătoare pentru mulțimea românească venită din toate părțile Ungariei. Îl reîntâlnește pe Eugen Goga după 10 ani. La restaurantul „Corona” rămâne toată noaptea alături de „Maniu, Vaida, Ciceo-Pop, Goldiș, Valer[iu] *Branisce”. A doua zi, mărețul eveniment. Fugitiv și-l amintește pe Iuliu Maniu și pe Miron Cristea. Ba chiar și pe ziaristul ungar din Cluj care i-a notat impresiile despre acea zi istorică. A fost ca o descătușare: „Plângea ca un copil *Cicio-Pop, cum plângeam și eu, și ai plâns și tu, român, care ai fost acolo și care ai venit la Alba Iulia ca să-ți aduci aminte de 1 Decembrie 1918, care pentru noi români[i] este mai mult ca orice altă zi a istoriei umane.”²⁷

Dar pana lui E.P. Isac nu a reținut și alte aspecte ale activității sale în istoricele zile de la cumpăna lunilor noiembrie și decembrie ale anului 1918. Le-au reținut alții. Între ei socialistul Tiron Albani din redacția socialistului *Adevărul*. În 1918 XI 17/30 în casina din Alba Iulia au fost confruntări ideologice între socialiștii și naționaliștii români. Sub presiune socialistă, punctul 1 este modificat. Inițial, „Adunare Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș adunați prin reprezentanții lor, decretează Unirea acelor români și tuturor teritoriilor locuite ei cu Regatul României.” Proteste socialiste: „regatul poate fi trecător, România este veșnică”. Se face modificarea. Alt socialist: „Adunarea Națională își exprimă dorința ca România să devină republică.” Pentru naționaliști e prea mult: „Voci: «Ieși afară!»”. Împăciuitoare ca totdeauna intervine E.P. Isac: „Domnilor [...] acum un sfert de oră ați aprobat să se dea în rezoluție: adunarea garantează libertatea cuvântului, a presei și libera propagare a tuturor gândurilor omenești. Acum vă revoltați auzind că se exprimă o gândire omenească. Astăzi, când trei împărați au fost alungați și azvîrlite coroanele după ei! Fiți mai consecvenți.”²⁸

E.P. Isac nu s-a aflat printre oratorii oficiali ai Marii Adunări Naționale²⁹. Se pare că și-a exprimat gândurile celor de față într-un cadru mai puțin formal³⁰. Unele surse îl includ chiar în Marele Sfat Național ales în 1918 XI 19 / XII 2³¹. Oricum, a fost șeful Biroului de presă al Consiliului Național Român din Transilvania³².

B3. După Alba Iulia

Cântecul său de lebedă în tabăra socialistă l-a constituit articolul „Alba Iulia socialiștilor români” apărut în 1919 I 1 în *Adevărul* (ziar ce-și mutase, între timp, sediul la Sibiu). Articolul era un răspuns acuzațiilor aduse socialiștilor români că au preferat o Românie regală unei Ungarii republicane³³. Vechea Ungarie a fost regimul „imperialismului rușinos al clasei feudale” care a exploatat, social și național, poporul român pe care a încercat să-l asimileze. Dispariția „Ungariei istorice” a fost o necesitate istorică. Românii se despart de ea fără regrete. Faptele au demonstrat: (1) necesitatea unirii poporului român într-un Stat unitar; (2) Statul român se va moderniza aducând prin industrializare și o sporire numerică a clasei muncitoare, purtătoarea progresului social (în opinia socialiștilor); (3) socialiștii români au arătat înțelepciune sacrificând interesele lor sociale de moment pentru interesele eterne ale țării. De aceea proletariatul român din Ungaria

²⁷ Isac 1928. Stegarul ucis în gara Teiuș era Ion Arion din Agriș (jud. Turda-Arieș). La propunerea lui Șt. C[iceo] Pop în întrunirea oficială din 1918 XI 19 / XII 2 s-a decis să fie înmormântat pe cheltuiala Consiliului (*Românul*, Arad, a. VII, nr. 20, 1918 XI 20 / XII 3, p. 4).

²⁸ Albani 1969, p. 81–82.

²⁹ Deac 1972, p. 677.

³⁰ Constantinescu 1968, p. 416.

³¹ Ciopraga 2005, p. 673; BEL, p. [1].

³² Uricariu 2017.

³³ Ca răspuns la adunarea românilor de la Alba Iulia, Consiliul Național Maghiar din Cluj sub conducerea lui István Apáthy a organizat în 1918 XII 23 o mare adunare națională a *secuilor la Cluj. La această adunare au vorbit și doi socialiști români. Primul, Demian Sava-Ștregaru a declarat în ungurește că nu recunoaște decizia de unire de la Alba Iulia. Iar celălalt, Avramescu (prezentat drept dezertor din Armata Română) „a zis, să nu se unească Românii de aici [i.e. din Transilvania] cu România deoarece acolo [i.e. peste Carpați] domnesc ciocoi” (AMC 1918).

a urmat pilda celui italian care a preferat Austriei republicane (de după a. 1918) unirea cu Italia regală. Firește, cu speranța că noul Stat român va deveni, cândva, republican. În concluzie: „*Alba Iulia socialistilor români este deci învingerea [= victoria] curentului social democratic și la Alba Iulia este recunoscut ca factor serios Partidul social-democrat român. La Alba Iulia s-a asigurat viitorul muncitorimii românești și, dacă unii încearcă să disprețuiască pentru aceasta pe tovarășii noștri români, servesc pe ascuns chiar cauza păcătoasă a Ungariei istorice și feudale.*”³⁴

C. În România întregită

În anul 1919 Emiliu Pompiliu Isac părăsește oficial tabăra socialistă. Până în 1920 va lucra pentru promovarea intereselor românești în Europa³⁵. Aproape întreaga viață și-o va petrece în Clujul natal. Între 1920–1940 va fi inspector al teatrelor române din Transilvania³⁶ și, temporar, profesor de estetică la Școala de Belearte din Cluj (1925–1931). Va publica mai multe cărți³⁷.

Arbitrajul româno-maghiar de la Viena din 1940 VIII 30 care, între altele, a înapoiat temporar și Clujul Ungariei, l-a obligat să se refugieze la Turda. După 5 ani va reveni, odată cu autoritățile române, în orașul natal. De astă dată complet schimbat: din ce în ce mai bolnav, se integrează noilor realități, ridicând osanale lui Iosif Stalin. Noul regim îl apreciază. În 1948 XI 2 devine membru corespondent al reorganizatei Academii a R.P.R.³⁸

După moarte, reședința familială devine, începând din anul 1955, casă memorială. După patru decenii, fiul și nepotul obțin locuința în instanță. Oficial, muzeul se închide în anul 2001³⁹. Patrimoniul său va fi preluat de către Biblioteca județeană „Octavian Goga” din Cluj. Spre cinstea ei, această instituție nu numai că a păstrat, dar a și digitalizat și pus legatul scriitorului clujean în mediul virtual făcându-l accesibil celor interesați. Este și motivul pentru care încheiem cu un gând de recunoștință față de respectiva instituție culturală clujeană⁴⁰.

Abrevieri bibliografice

AMC 1918	„Adunarea maghiarilor de la Cluj”, <i>Românul</i> , Arad, an VII, 37, 1918 XII 12/25, p. 2–3.
Agrigoroaiei 1988	Ion Agrigoroaiei, „Regimul politic din România după Marea Unire. Situația factorului monarhic”, <i>Republica în România de la idee la faptă</i> [de] Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Buzatu, Vasile Cristian, Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Pătroi, Dumitru D. Rusu, Vasile Russu, Gheorghe Tănasă. Coordonator: D[umitru] Rusu. [Iași], Edit. Junimea, 1988, [316 p.], p. 55–75.
Albani 1969	Tiron Albani, <i>Memorii. Din contribuția clasei muncitoare la desăvârșirea statului național unitar, 1 *decembrie 1918</i> . [Cuvînt înainte de Miron Constantinescu. București], Edit. Științifică, 120 p. + 1 pl.
BEI	<i>Bibliografie *Emil Isac</i> . [Cluj-Napoca: Biblioteca județeană Cluj, s.a., 37 p], www.bjc.ro .

³⁴ Isac 1979. Vd. Constantinescu 1968, p. 410–411; Deac 1978, p. 633–634 (și n. 154); Agrigoroaiei 1988, p. 58–59.

³⁵ Predescu 1940:1999; Rusu 2003; Ciopraga 2005, p. 673.

³⁶ Predescu 1940:1999; BEI, p. [1]; Ciopraga 2005, p. 673.

³⁷ Predescu 1940:1999; Ciopraga 2005, p. 674.

³⁸ Ciopraga 2005, p. 673.

³⁹ MEIC.

⁴⁰ Un cuvânt de mulțumire și Bibliotecii Județene „A[lexandru] D. Xenopol” din Arad pentru digitalizarea ziarului *Românul*. Material prezentat la Arad în anul 2018 la Școala de vară a Societății de Științe Istorice din România. La solicitarea expresă a redacției, materialul a fost transcris conform ultimelor norme ortografice stabilite de Academia Română. În cazul citatelor și a titlurilor s-a păstrat, însă, ortografia sursei. Acest conținut este declarat de către creatorul său ca aparținând domeniului public. Nimeni nu poate pretinde vreodată drepturi de autor. Conținutul poate fi preluat pe orice fel de suport de stocare a informație în original sau în traducere în orice limbă. Nota este parte integrantă a materialului.

- Ciopraga 2005 Constantin Ciopraga, „Isac, Emil”, *Dicționarul general al literaturii române: E-K*. Coordonator general: Eugen SIMION. București, Edit. Univers Enciclopedic (Academia Română) [2005, XLI + 789 p. il.], p. 673–675.
- Constantinescu 1968 Miron Constantinescu, „Actul Unirii. 1 Decembrie 1918”, *DUS* 1968, p. 353–425.
- Covaci 1978 I[osif] Covaci, „Poziția de *aprobare a unirii din partea naționalității maghiare”, *UTR*, 1978, p. 586–633.
- Deac 1972 Augustin Deac, „Marea Adunare *Constituantă de la Alba Iulia”, *UTR* 1972, p. 637–701.
- Deac 1978 Augustin Deac, „Marea Adunare Națională Română *Constituantă de la Alba Iulia”, *UTR* 1978, p. 586–633.
- DUS 1968 *Devăvirșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, 1918*. Autori: Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, L[adislau] Bányai, V[asile] Curticăpeanu, I[on] Gheorghiu, C[arol] Gölner, I[osif] Kovács, C[onstantin] Nuțu, I[on] Oprea, V[asile] Popeangă și A[lexandru] Porțeanu. Sub redacția: Prof. Univ. Miron Constantinescu [și] Prof. Univ. Ștefan Pascu, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România (Bibliotheca Historica Romaniae, t. V), 1968, 522 p.
- Ilincioiu 1972 I[on] Ilincioiu, „De la constituirea Statului național [român] la Memorandum”, *UTR* 1972, p. 113–203.
- Isac 1919/1979 Emil Isac, „Alba Iulia socialiștilor români” [1919], *Texte din gândirea social-politică românească (1900–1944)*. Ed. îngrijită și prefață de Mircea Măciu. [București:] Edit. Albatros (Sinteze Lyceum), vol. I [XLVII + 231 p.], p. 203–205. Originalul în *Adevărul*, Sibiu, 1918 XII 23 / 1919 I 5.
- Isac 1928 Emil Isac, „În drum spre Alba Iulia”, *Cartea Unirii, 1918–1928* [ed. Cezar Petrescu], București, Edit. Luceafărul Soc[ietate] Anon[imă] Rom[ână], 179 p. il.], p. 81–82, www.dacoromanica.ro.
- MEIC „Muzeul «Emil Isac» din Cluj Napoca”, ro.m.wikipedia/wiki/Muzeul_Emil_Isac_din_Cluj-Napoca (consultat: 2018).
- Miclescu 1986 *Bibliografia românească modernă, 1831–1918*, vol. II: (D-K). Coordonare generală Gabriel Ștrempel. Coordonare bibliografică Neonila Onofrei, Valeria Trifu. *Autori: Tamara Teodorescu (literele D-E), Rodica Fochi (literele F-G), Florența Sădeanu (litera H), Dr. Liana Miclescu (literatura I), Lucreția Angheluță (literele Î-K). [București:] Edit. Științifică și Enciclopedică (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România & Societatea de Științe Filologice din *R.S. România), 1986, [XXIV + 896 p.], p. 789.
- Nuțu 1968 Constantin Nuțu, „Noul activism și lupta pentru unitatea de stat (1905–1918)”, *DUS* 1918, p. 88–145.
- Pascu 1968 Ștefan Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1968, 512 p.
- Porțeanu 1968 Al[exandru] Porțeanu, „Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania pentru Unire”, *DUS* 1968, p. 268–315.
- PPR 1969 *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, t. II: *Catalog alfabetic: 1907–1918. Supliment: 1790–1906*. Descriere bibliografică de George Baiculescu, Georgeta Răduică și Neonila Onofrei, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 893 p.
- Predescu 1940/1999 Lucian Predescu, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc: Oameni și înfăptuiri* [1940], Ed. Anastatică [de Ion Oprișan], București, Edit. Saeculum I.O. & Edit. Vestala, 1999, [960 p. il.], p. 445.
- Răduică 1995 Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731–1918)*. București: Edit. Științifică, 1995, 560 p. + 12 pl.

- Rusu 2003 Dorina N. RUSU, *Membrii Academiei Române, 1866–2003. Dicționar*, ed. III-a revăzută și adăugită cu un cuvânt înainte de Acad. Eugen Simion, Președintele Academiei Române. București, Edit. Enciclopedică & Edit. Academiei Române, 2003, [1160 p. il.], p. 416.
- Unc 1972 Gh[eorghe] Unc, „Mișcări sociale și naționale în Transilvania [în 1918]”, UTR 1972, p. 515–533.
- Uricariu 2017 Eugen Uricariu, „(Personalități proeminente) Emil Isac”, *Balcanii și Europa*. www.balcanii.ro/2017/07/emil-isac
- UTR 1972 *Unirea Transilvaniei cu România, 1 *decembrie 1918*. Ed. II-a. Lucrarea apare sub redacția [lui] Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac. Autori: Marin Badea, Gheorghe Badea, Dr. Augustin Deac, Dr. Ion Iacoș, Ion Ilincioiu, Alexandru Tănăsescu, Dr. Gheorghe Unc, Natalia Vilcu, București, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., 1972, 775 p.